

LIMBAJ CRITIC ȘI LIMBĂ DE LEMN: VIAȚA ROMÂNEASCĂ ÎN 1956

„Pentru scriitorii români, observa Sanda Cordoș într-un număr al revistei *Vatra* dedicat revizitării proletcultismului,

anul literar 1956 începe puțin mai devreme, în ultimele zile ale anului 1955. Atunci are loc Congresul al II-lea al Partidului Muncitoresc Român, unde Gheorghe Gheorghiu-Dej expune, în 23 decembrie, Raportul de activitate al C.C al P.M.R, din care o scurtă secvență este consacrată literaturii și artei. Deși atît Stalin, cît și Jdanov au încetat să mai fie referințe ideologice explicite, discursul secretarului PMR le păstrează, în cea mai mare parte, retorica paternalist-triumfalistă și ideile privitoare la funcția și modul de realizare a literaturii”[1].

Anul 1956 avea să fie, pentru elita scriitoricească autohtonă, unul al reevaluărilor, al relecturilor, al „revizionismelor”. La trei ani după moartea lui Stalin, care funcționase, la nivelul imaginarului politic și al culturii „pe linie”, ca lider carismatic și ca substitut parental[2], regimul politic de la București, aflat în căutarea legitimității simbolice, simulează o reformă ale cărei efecte în plan cultural și literar sunt resimțite ca un „dezgheț” ideologic, accentuat după publicarea celebrului raport secret al lui Hrușciiov.

Într-un moment în care utopia sovietică își dovedește inaderența la real și tentația totalitară, discursul politic transferat în sfera literaturii are nevoie de ancorarea în tradițiile unui trecut reconsiderat critic, firește, din perspectiva doctrinei realismului socialist, care rămâne în continuare unica metodă de creație în totalitate viabilă. Având grijă să scoată doctrina atît de sub suspiciunea de „romantism” idilizant, cît și de sub aceea de alunecare într-un naturalism decadent

(„Realismul socialist exclude deopotrivă tendința de a prezenta viața în culori trandafirii, de a ignora conflictele ei, ca și tendințele de pescuire bolnăvicioasă a tot ce este putred, morbid, de prezentare în culori întunecate a realității noastre și a eroilor vieții noi”[3]),

raportul acreditează o modalitate de a legitima un discurs utopic parțial compromis, prin întoarcerea la valorile literare ale trecutului:

„Scriitorii și artiștii noștri continuă tradițiile literaturii și artei înaintate a trecutului, tradițiile clasice literaturii și artei noastre”[4].

Pornind de la discursul partinic pilduitor, programul *Vieții românești*, așa cum se desprinde din articolul care deschide primul număr din 1956, intitulat sugestiv *Spre noi succese*, așează creația literară, „ca parte integrantă a frontului ideologic al partidului”, într-un context al transformărilor politico-sociale care reclamă, în spațiul literaturii și al criticii, depășirea „dogmatismului” aparținând unui trecut apropiat stînd sub semnul erorilor și al exagerărilor[5]:

„Pentru viața literară prezintă însemnătate analiza slăbiciunilor constatate în munca ideologică în general și în creația literară în particular. A fost combătut dogmatismul propagandei de partid și al muncii ideologice, însușirea bucherească, necreatoare, a învățăturii marxist-leniniste. Dogmatismul în înfățișarea trăsăturilor caracteristice realismului socialist s-a reflectat, printre altele, ca neputința de înțelegere dialectică a relațiilor interdependente dintre literatură și celelalte forme suprastructurale pe de-o parte, dintre literatură și procesele revoluționare petrecute în baza societății noastre, pe de altă parte. Ca urmare, fenomenul literar a fost uneori privit în afara specificității, în afara capacității de influențare și educare, caracteristice lui”[6].

Lepădarea de păcatele trecutului recent, pe care „ideo-critica”[7] o preia din scenariul simbolic în baza căruia puterea politică își construiește strategia legitimatoră, parte a unui

exorcism soldat cu apariția, în chiar anii „obsedantului deceniu”, a unor cărți „supraviețuitoare”, va fi dublată de exaltarea patrimoniului literar național de dinainte de „Eliberare”, teritoriu în care sunt căutați acum, într-o manieră „protocronistă” *avant la lettre*, germenii ideologiei „înaintate” a prezentului. Pornind de la aceste repere, discursul critic de propagandă întemeiază o nouă utopie, fără însă a depăși încorsetările limbajului dogmatic. Ideologie și utopie, ca poli ai imaginarului social care „dau chip speranțelor și memoriei noastre” [8], se întâlnesc în această tentativă de recuperare a tradiției și își revelează legătura profundă. Așa cum observa Alain Thomasset, pe urmele lui Paul Ricœur,

„în acest sens nu trebuie să reducem tradiția la istoriile trecutului, nici să restrângem utopiile la ficțiunile viitorului” [9].

Într-un interviu acordat ziarului *Le Monde*, Paul Ricœur, care analizase conceptele de ideologie și utopie într-un capitol din *Du texte à l'action* (1986), declarase că

„o tradiție nu este vie decât dacă dă ocazia înnoirii, dacă ea constituie o resursă de reinterpretat și nu o eternitate fixă.”

Pe de altă parte,

„utopia viitorului nu se poate naște din nimic. Ea nu poate fi derivată nici în linie dreaptă din trecut, dar ea ar fi lipsită de forță dacă nu ar fi în complicitate cu ceea ce, în acest trecut multiplu, nu a fost încă epuizat” [10].

În „utopia cărții” construită prin intermediul discursului critic ideologizant al anilor '50, pe de o parte, operele avansate ale prezentului nu fac decât să continue „cele mai bune tradiții ale literaturii noastre realiste” iar pe de altă parte,

„operele clasicilor noștri au fost înfățișate publicului cititor în perspectiva marxism-leninismului”, „creația contradictorie a unora dintre scriitorii [fiind] valorificată în elementele ei pozitive, înaintate” [11].

După un prim număr dedicat îndeosebi „orientărilor” din literatura contemporană, *Viața românească* din 1956 va privilegia acest dialog „viu” cu tradiția, prezent într-o rubrică al cărei titlu, *Literatura realistă între 1920 și 1944*, încearcă să acrediteze, o dată în plus, ficțiunea continuității (ideologice!) trecut-prezent. În lista recuperărilor ideologice se află nume celebre: în nr. 2, Camil Petrescu (interbelic, firește) e analizat de D. Solomon din perspectiva „Problemei intelectualului”, în nr. 3, G. Ibrăileanu e văzut de C. Ciopraga ca un veritabil „creator”, în nr. 7, poezia interbelică a Otiliei Cazimir e „recitată” de Eugenia Tudor în maniera protocronistă deja amintită. În nr. 8, poezia simbolistă a lui George Bacovia e salvată, nu în ultimul rând din punct de vedere ideologic, de Ovid S. Crohmălniceanu din mlaștina „decadentismului”, unde fusese aruncată de o critica falsificatoare și „obtuza”, în nr. 10, elementele „înaintate” din teatrul lui Victor Ion Popa sunt puse de Ștefan Cristea pe seama ideilor „democratice” ale unui „scriitor pătruns de (...) o adâncă iubire și înțelegere pentru soarta omului simplu, din popor, sub regimul burghezo-moșieresc”.

În nr. 11, același Ovid S. Crohmălniceanu recitește *Enigma Otiliei* ca roman deopotrivă clasic-balzacian, „de profundă critică socială, de sângeroasă execuție a familiei burgheze”, și modern, într-un articol din care aproape că lipsește, surprinzător, apologia spiritului partinic călăuzitor, iar Lucian Raicu analizează tipologiile comice din opera lui Gh. Brăescu, din nou fără jertfe pe altarul ideologiei partinice, cu excepția câtorva observații minore despre neclaritățile sau inconsecvențele interpretărilor anterioare, dintre care e citată aceea a mentorului de la „Sburătorul”, E. Lovinescu. În fine, nr. 12, din care nu lipsește întoarcerea la originile „învățăturilor” marxist-leniniste aplicabile în spațiul artei și al literaturii, prin conștiințioasa relectură a ideilor lui G. Plehanov [12] operată de Dumitru Micu, cuprinde, între altele, un articol dedicat de Mircea Zăciu lui I. Al. Brătescu-Voinești, în care discursul dogmatic revine în forță, în ciuda ambiției depășirii spiritului „sociologismului vulgar” împotriva căruia autorul tunase în alte articole publicate în epocă (în „Scânteia tineretului”,

de pildă), scriind despre “nobila datorie” a criticii contemporane față de clasicii noștri. Și în opera lui Brătescu-Voinești, a cărui ignoranță vis-à-vis de “analiza marxistă a fenomenelor lumii burgheze”, generatoare, la nivelul viziunii, de “numeroase confuzii și imprecizii”, este deplânsă în termeni care amintesc de ședințele de partid, criticul caută elementele “viabile”, care merită reintegrate în circuitul “viu” al valorilor literare naționale.

Revenind la numărul din iulie, într-un articol care pune problema “eficacității” unor “modalități ale criticii literare”, Andrei Băleanu anatemizează o serie de “fenomene negative” precum “liberalismul, dogmatismul și orice influențe ale ideologiei burgheze”, dublate de “spiritul de grup, tămâierea și calomnierea în viața literară” și de “lipsa de gust, îngustimea în gândire și diletantismul”, adică tot atâtea “racile rușinoase” pe care critica literară are misiunea să le înlătore pe calea “luptei” ideologice:

“Scopul acestei lupte e să educe, să convingă, să înlătore greșelile, să atragă pe un alt făgaș pe cei care au greșit, să-i ajute să meargă înainte”[13].

Acestui tip de demers i se datorează, crede autorul,

“valorificarea critică a moștenirii culturale, (...) faptul că îi înțelegem astăzi pe Eminescu, Slavici, Caragiale sau Rebreanu cu totul altfel decât erau ei înțelegși în urmă cu 10 ani”[14].

În limbajul impregnat de mitologia politică revoluționară, care dă nota dominantă a “ideocriticii” în epocă, Andrei Băleanu promovează militantismul și angajarea ideologică, în măsură să apere discursul critic de păcate capitale ca “liberalismul”, asociat cu “idilismul” (caracteristic unei critici “tămâietoare” care “acceptă orice”) și “dogmatismul” (critica “la mir”, “negativistă”, “gata să respingă totul”).

Discursul teoretic își caută, în cele din urmă, temeiurile argumentative într-o critică a criticii, ale cărei victime devin, pe rând, Savin Bratu, acuzat de un prea accentuat “tehnicism” dăunător analizei, care ar trebui să urmărească în primul rând “conținutul de idei” al operelor, Ovid S. Crohmălniceanu, ironizat pentru fetișizarea “rolului individualității artistice” în actul estetic, Dan Costa – pentru limbajul critic “confuz”, incapabil să ofere “orientări clare” tinerilor poeți pe care îi comentează... În paginile următoare, le vine rândul “dogmaticilor”: M. Pop, Mihai Novicov, Traian Șelmaru și Dumitru Isac, ultimul acuzat de o lectură eronată a *Moromeților* lui M. Preda, amintind de așa-numitul “curent romantic” din cadrul realismului socialist... Așadar, realism socialist să fie, dar cu măsură, tovarăși: aceasta pare să fie lecția conținută în articolul-pamflet al lui A. Băleanu, care se încheie în cel mai pur stil al propagandei partinice, prin elogierea “îndrumărilor date de partid” care

“ne ajută să înlăturăm astfel de fenomene negative, să consolidăm și să continuăm succesele obținute, să ridicăm la un nivel mai înalt activitatea criticii noastre literare, care servește interesele poporului și răspunde în fața lui”[15].

În liniile aceluiași demers cu iz justițiar, se înscrie și articolul „Aureole inutile” din numărul 9 (din septembrie), semnat de Paul Granea, preocupat în egală măsură de tendințele dăunătoare ale criticii contemporane, una dogmatică, excesiv sociologică, alta care descinde din și mai periculoasa „estetică idealistă” teoretizată de Maiorescu și generatoare a unor studii „de o platitudine îngrozitoare” despre Eminescu sau Alecsandri... Într-o categorie asemănătoare este așezată și critica „impresionistă” a lui E. Lovinescu, taxată ca „unilaterală”, „superficială” și „neconcludentă”. Găsind alternativa într-o estetică marxistă eliberată de orice „unilateralitate”, „de orice dogmă și idee preconcepută”, în spiritul respectului față de „realitatea obiectivă” și al intoleranței față de „deformațiile metafizice”, autorul polemizează pe rând cu S. Fărcășan, vinovat de aplicarea unor scheme abstracte, excesiv generalizante, în *Străinul* lui Titus Popovici și cu Lucian Raicu care greșise și el în interpretarea „impresionistă” a aceluiași roman.

Suprapunerea analizelor unor critici care, în perioada posterioară „liberalizării” din anii ‘60, se vor angaja în direcții diferite, nemaivorbind de diferențele valorice care-i separă

iremediabil, este de natură să demonstreze în ce măsură narațiunile ideologice subordonate macrostructurii ritualice a comunismului lenino-stalinist ajung să niveleze discursurile epocii, aducându-le la același numitor. Mitologia mesianică de sursă stalinistă, reprezentând „istoria” perfectă pentru comuniștii autohtoni care o vor prelua, fără a opera modificări de substanță în interiorul acesteia (nici măcar în epoca antisovietismului declarat și a configurării protocronismului), se va regăsi în toate compartimentele discursului legitimator, inclusiv în interiorul discursului critic. Acesta va reflecta ritualizarea limbajului, prezentă la nivelul corpusului doctrinar, care ajunge să funcționeze ca „sfântă scriptură” purtătoare a revelației ultime, sfârșind prin a lua în stăpânire realul, căruia îi substituie o lume pur mitică. Secvențele citate sunt simptomatice în raport cu direcția imprimată de ideologia politică unui discurs critic investit cu o atare misiune legitimatoră. În opinia lui Nicolae Manolescu,

„întreaga tinerețe a criticii realist-socialiste a fost o nesfârșită luptă și campanie, purtată pe mai multe fronturi, contra unor dușmani sau a unor vestigii ale trecutului, care trebuiau înlăturate din calea marșului triumfal al lumii noi spre țelul vrăjit al societății fără clase și absolut libere din utopia marxistă. (...) Refuzând o dezbatere reală (lucru explicabil, fiindcă n-avea nici o valoare teoretică), doctrina încerca să se apere prin ideea că orice critică este o formă de revizionism.”[16]

Scenariul recuperării nu presupune exclusiv dezgroparea înaintașilor “înaintași”, o “întoarcere la origini” având virtuți întemeietoare, după exorcizarea demonilor dogmatici: utopia național(ist)ă regresivă, care pare alternativa la “Regatul” promis de “tătucul” decedat, integrează ideologic spațiul social, căci, în ultimă instanță, poporul este cel care trebuie, în primul rând, să fie recuperat... În termenii lui Al. Ciorănescu,

„L’aspect nostalgique de l’utopie, qui consiste à exorciser la réalité par l’évocation d’une société parfaitement heureuse n’est que la répétition, devenue consciente et méthodique, de la même série de curiosités insolubles et de solutions imaginaires, qui ont conduit à la création du mythe de l’âge d’or ou de celui du pays de Cocagne.”[17].

« Epoca de aur » și « țara unde curge lapte și miere », componentele cronotopului utopic evocat în scenariul legitimator comunist, îndeosebi în perioada dictaturii ceaușiste, se regăsesc inclusiv în discursul critic de propagandă al anilor ’50, acolo unde e foarte evident modul în care lectura distorsionată a literaturii ajunge să se transforme într-o lectură deformată a istoriei contemporane.

NOTE

- [1] Sanda Cordoș, « 1956 : calendarul oficial », în revista *Vatra*, nr. 9 – 10 / 2004, p. 90.
- [2] Evident, e vorba de un rol simbolic pe care i-l atribuisse, în topica imaginarului socio-cultural românesc, supraeul politic, și nu de imaginea pe care o avea „tătucul” la nivelul mentalității colective.
- [3] „Din Raportul de activitate al C.C al P.M.R, la Congresul al II-lea al Partidului, prezentat de tovarășul Gh. Gheorghiu-Dej, prim secretar al C. C. al P. M. R.”, în *Viața românească*, nr. 1 / 1956, p. 5.
- [4] Ibidem.
- [5] Erorile vor fi puse pe seama trio-ului „deviaționiștilor” / „fracționiștilor”, Pauker – Luca – Georgescu, așa cum se arată inclusiv în articolul-program din primul număr al revistei.
- [6] „Spre noi succese”, în *Viața românească*, nr. 1 / 1956, p. 10.
- [7] Eugen Negrici, *Iluziile literaturii române*, ed. cit., p. 142.
- [8] Alain Thomasset, *Paul Ricoeur, une poétique de la morale: aux fondements d’une éthique, herméneutique et narrative dans une perspective chrétienne*, Tome 124 de Bibliotheca Ephemeridum theologicarum Lovaniensium, Peeters Publishers, Presses Universitaires de Louvain, 1996, p. 209 (trad. noastră).
- [9] Ibidem (trad. noastră).
- [10] „Un entretien avec Paul Ricoeur”, dans *Le Monde* du 27 octobre 1991, page 2, colonne 6, apud Alain Thomasset, ibidem (trad. noastră).
- [11] „Spre noi succese”, op. cit., p. 11.
- [12] „Plehanov despre originile artei”, pp. 190 – 197.

- [13] „Unele modalități ale criticii literare și problema eficacității lor”, în *Viața românească*, nr. 7 / 1956, p. 194.
- [14] Idem, p. 195.
- [15] Idem, p. 201.
- [16] Nicolae Manolescu, „Realismul socialist. Literatura „nouă”, în revista *Vatra*, nr. 9 – 10/2004, p. 88, text disponibil la adresa http://www.revistavatra.ro/pdf/vatra_9_10-2004.pdf
- [17] Alexandru Cioranescu, *L'Avenir du passé: utopie et littérature*, Paris, Gallimard, 1972, pp. 47-48.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

- Baudin, Antoine, Heller, Leonid, *Le réalisme socialiste comme un activisme mimétique, ou Image, texte et littérature à l'époque de Jdanov. Quelques méditations pour ses stratégies narratives et le ludisme politique des auteurs soviétiques staliniens*, în *Amsterdam International Electronic Journal for Cultural Narratology*, no. 2, autumn 2005
- Besançon, Alain, *Les origines intellectuelles du léninisme*, Paris, Calmann-Lévy, 1977
- Cernat, Paul, Manolescu, Ion, Mitchievici, Angelo, Stanomir, Ioan, *Explorări în comunismul românesc*, vol. I-II, Iași, Polirom, 2005
- Cioranescu, Alexandru, *L'Avenir du passé: utopie et littérature*, Paris, Gallimard, 1972
- Cordoș, Sanda, « 1956 : calendarul oficial », în *Vatra*, no. 9 – 10/2004
- Manolescu, Nicolae, „Realismul socialist. Literatura „nouă”, în revista *Vatra*, nr. 9 – 10 / 2004, text disponibil la adresa http://www.revistavatra.ro/pdf/vatra_9_10-2004.pdf
- Negrici, Eugen, *Iluziile literaturii române*, București, Cartea Românească, 2008
- Ricoeur, Paul, *Ideologia și utopia: două expresii ale imaginarului social*, dans *Eseuri de hermeneutică*, București, Humanitas, 1995
- Stanomir, Ioan, „Literatura română în anii '50”, în *România literară*, nr. 30 / 2003
- Thom, Françoise, *Limba de lemn*, București, Humanitas, 1993
- Thomasset, Alain, *Paul Ricœur, une poétique de la morale: aux fondements d'une éthique, herméneutique et narrative dans une perspective chrétienne*, Tome 124 de *Bibliotheca Ephemeridum theologicarum Lovaniensium*, Peeters Publishers, Presses Universitaires de Louvain, 1996
- Wunenburger, Jean-Jacques, *L'utopie ou la crise de l'imaginaire*, Paris, Jean-Pierre Delarge, Editions Universitaires, 1979

RESUME

Assumé par la critique dogmatique, le langage idéologique devenu « un véritable langage liturgique ou plutôt un mélange du langage liturgique avec le langage scientifique » (J.-P. Sironneau), efface non seulement les différences entre les discours critiques mais aussi celles entre les œuvres littéraires analysées. Pour l'« idéo-critique » les éléments qui confèrent de l'unicité et de l'originalité à l'œuvre littéraire ne comptent plus. Fondée sur la „langue de bois”, qui „élimine simultanément la mémoire et le sentiment de l'identité”, tout en écartant en même temps „les phénomènes et les concepts” (F. Thom), démarche soldée avec la disparition de la signification, cette critique sera dominée par „la tendance d'effacer l'originalité”.